

ОКРЕМІ АСПЕКТИ ПРОЦЕСУАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПРОКУРОРА ПРИ ЗАСТОСУВАННІ ЗАПОБІЖНИХ ЗАХОДІВ

ОСАДЧА Оксана Сергіївна - здобувач Харківського національного університету
внутрішніх справ

УДК 343. 163 (477)

В статті досліджуються проблемні питання застосування заходів запобіжних заходів в кримінальному процесі, а також процесуальної діяльності прокурора по цим питанням. Проаналізовані положення чинного Уголовно-процесуального кодексу України, які регулюють зазначені питання і сформульовані пропозиції по їх удосконаленню. Обґрунтовано необхідність закріпити за прокурором обов'язок в ходатайстві про застосування заходів запобіжних заходів, чітко сформулювати виконання обов'язків підозрюваного, обвинюваного, в частині відображення ФІО особи, до якої останній зобов'язаний прийти, час, місце і періодичність відвідування і т.д.

Ключові слова: прокурор, заходи забезпечення кримінального провадження, запобіжні заходи.

Постановка проблеми

Одним із пріоритетних напрямів розвитку правової системи України, виведення її на європейський рівень є охорона та захист прав, свобод і законних інтересів особи у сфері кримінальної юстиції. На наявність порушень прав, свобод і законних інтересів особи під час розслідування справ було звернено увагу в п. 6 Указу Президента України від 4 червня 2003 р. № 477/2003 «Про серйозні недоліки у виконанні законодавства щодо забезпечення законності і правопорядку, додержання прав і свобод громадян у Львівській області» [1]. У зв'язку з цим, Верховному Суду України було запропоновано вивчити та узагаль-

нити судову практику застосування запобіжних заходів. Долаючи цей шлях, законодавець поступово вдосконалює форми і методи діяльності правоохоронних органів і суду, утверджує концептуально нові міжнародні правові стандарти, що мають важливе значення для кримінального провадження. Зокрема, правові реформування, що проводяться в Україні, вимагають забезпечення гарантованих ст. 5 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод прав і законних інтересів обвинувачених, подальшого удосконалення практики застосування кримінального процесуального законодавства, запобігання та попередження помилок. При цьому, необхідно враховувати й ст. 12 Загальної декларації прав людини, де зазначено, що кожна людина має право на захист від безпідставного втручання в особисте і сімейне життя людини, посягання на недоторканість її життя, тайну кореспонденції або на честь і гідність. Однак, при здійсненні кримінального провадження виникає необхідність застосування запобіжних заходів. Відповідно до міжнародних правових положень їх здійснення можливе лише вмотивованим рішенням суду і тільки на підставах і в порядку, передбачених законом.

Аналіз останніх досліджень та публікацій

Питань щодо застосування запобіжних заходів у кримінальному процесі неодноразово ставали предметом досліджень

радянських і вітчизняних учених, зокрема Ю.П. Аленіна, В.Г. Гончаренка, Ю.М. Грошевого, О.П. Кучинської, Л.М. Лобойка, П.І. Люблінського, В.Т. Маляренка, В.Т. Нора, І.А. Петрухіна, Л.Д. Удалової, Т.Г. Фоміної, О.О. Юхна та інших. Однак, з моменту прийняття та введення в дію чинного КПК України правовий інститут запобіжних заходів не став окремим предметом досліджень вчених. Крім того, з моменту закріплення новели щодо процесуального керівництва досудовим розслідуванням прокурором дане питання набуває особливої актуальності, потребує теоретичного переосмислення та вироблення практичних рекомендацій.

Не вирішені раніше проблеми

Незважаючи на досить широкий спектр наукових пошуків щодо різноманітних аспектів застосування запобіжних заходів, така дискусія не припиняється й після прийняття чинного КПК України 2012 р. Аналіз його положень дає змогу зазначити, що одним із спірних залишається питання процесуальної діяльності прокурора при застосуванні запобіжного заходу.

Метою статті є аналіз чинного кримінального процесуального законодавства України щодо процесуальної діяльності прокурора при застосування запобіжних заходів у кримінальному провадженні, а також вироблення практичних пропозицій і рекомендацій для її вдосконалення.

Виклад основного матеріалу

Дотримання прав і свобод людини у будь-якій галузі права, на думку Ю. В. Лисюк, є фундаментом розвитку самої людини, суспільства та держави в цілому, оскільки становлення суверенної, незалежної, демократичної, соціальної, правової держави прямо залежить від дотримання, реалізації та захисту основних прав і свобод людини в державі, які, у свою чергу, виступають ключовим та основним гарантом правового статусу держави [2, с. 52]. З приводу цього, О. О. Юхно зазначив, що до цього нас спонукають як внутрішні, так і зовнішні чинники. На думку ученого, до

зовнішніх слід віднести вимоги Ради Європи, зокрема й у сфері кримінального судочинства, а до внутрішніх намагання нашої країни побудувати правову, демократичну державу, яка б гарантувала забезпечення і реалізацію прав і свобод її громадян [3, с. 320], що ми підтримуємо.

Кримінальний процесуальний кодекс України (далі – КПК України) [4] концептуально змінив порядок кримінального провадження, запровадив низку нових правових інститутів, що на сьогодні потребують свого наукового переосмислення з метою подальшого їх ефективного правозастосовного практичного втілення. Такі зміни не оминули й інституту запобіжних заходів, який входить до системи заходів забезпечення кримінального провадження. На нашу думку, запроваджена нова система запобіжних заходів дозволяє зазначити, що даний правовий інститут виконує роль своєрідного фільтра, з одного боку, попереджуючи вчинення нових кримінальних правопорушень та перешкоджання здійснення досудового розслідування, а з іншого, є однією з гарантій захисту особи щодо законного, обгрунтованого і вмотивованого рішення, що обмежує свободу особи. У зв'язку з цим, А. В. Нестеренко зазначила, що без запобіжних заходів не обходиться жоден кримінальний процес сучасних держав світу, бо з їх допомогою забезпечується належний, заданий законом перебіг розслідування і судового розгляду кримінальних справ, а в кінцевому підсумку поновлення прав потерпілих та виконання інших завдань кримінального судочинства. Залежно від того, як законодавець за допомогою кримінального процесуального закону визначив баланс інтересів держави та інтересів особи через урегулювання підстав і порядку застосування заходів процесуального примусу, можна судити про ступінь свободи в державі і турботу в ній про права людини [5, с.116-117]. Саме процесуальна діяльність прокурора, як керівника досудового розслідування, при обранні запобіжного заходу є важливою гарантією дотримання прав особи, щодо якої він обирається. Однак, незважаючи на позитивні зміни чинного КПК України з цих питань,

О. Ю. Татаров відмітив, що перший практичний досвід роботи нового КПК України 2012 р. засвідчив наявність ряду питань, які потребують оперативного вирішення. При цьому автор зазначив, що з 1 січня 2013 р. по 1 квітня 2013 р. під час розслідування кримінальних проваджень було застосовано 3703 запобіжних заходів у вигляді тримання під вартою, 721 – домашнього арешту, 212 – застави, 207 – особистої поруки та 6622 – особистого зобов'язання [6, с. 19, 22-23]. До цього слід додати, що з моменту прийняття та введення в дію чинного КПК України багато його новел не мали свого теоретичного та практичного напрацювання. На сьогодні серед учених, практиків і юристів не припиняються дискусії щодо необхідності відповідних змін, доповнень та уточнень до положень КПК України, що спричиняють суперечності у практичній діяльності. На нашу думку, у цьому немає нічого дивного, адже сфера кримінального судочинства так чи інакше зачіпає певні права, свободи та законні інтереси особи, що пов'язано з обмеженням користуватися та розпоряджатися своїми правами та обов'язками. Як зазначив А.В. Пономаренко, головною вимогою, що пред'являється до застосування запобіжних заходів, є розумність рівня втручання у сферу конституційних прав і свобод осіб, які залучені до кримінального провадження [7, с. 161], що ми підтримуємо. У зв'язку з цим вважаємо доцільним звернути увагу на питання застосування запобіжних заходів у кримінальному провадженні, зокрема й процесуальної діяльності прокурора з цих питань, що потребують нових поглядів і розробки концептуальних теоретичних і практичних положень щодо їх удосконалення.

Проаналізувавши та порівнявши мету та підстави застосування запобіжних заходів за КПК України 1960 р. та 2012 р., О. М. Косий зробив висновок, що суттєвих змін у цій частині не відбулось, окрім п. 2 ст. 177 чинного КПК України, згідно з яким однією із підстав застосування запобіжного заходу законодавець встановлює наявність спроби зі сторони підозрюваного, обвинуваченого можливості знищити,

сховати або спотворити будь-яку із речей чи документів, які мають істотне значення для встановлення обставин кримінального правопорушення. Тобто запобіжні заходи уточнені та доповнені [8, с. 323]. Однак, цілком із таким твердженням не можна погодитись. По-перше, що стосується зазначених нововведень, то це є не підставою, а метою застосування запобіжних заходів. По-друге, у порівнянні з попереднім КПК України 1960 р. у чинному КПК України 2012 р. передбачено нову та розширено раніше закріплену мету застосування запобіжних заходів. Зокрема, доповнено наступним: наявності спроби знищити, сховати або спотворити будь-яку із речей чи документів, які мають істотне значення для встановлення обставин кримінального правопорушення (п. 2 ч. 1 ст. 177); незаконно впливати на потерпілого, свідка, іншого підозрюваного, обвинуваченого, експерта, спеціаліста у цьому ж кримінальному провадженні (п. 3 ч. 1 ст. 177), а також розширено можливість не тільки продовження кримінального правопорушення, а й вчинення іншого (п. 5 ч. 1 ст. 177 КПК України) [5].

Щодо підстав застосування запобіжних заходів, то слід зазначити, що у КПК України 1960 р. вони майже повністю збігались з метою, зокрема: намагання ухилення від слідства і суду, перешкоджання встановленню істини у справі або продовження злочинної діяльності. Відповідно до ч. 2 ст. 177 чинному КПК України підставою застосування запобіжного заходу є наявність обґрунтованої підозри у вчиненні особою кримінального правопорушення, а також наявність ризиків, які дають достатні підстави слідчому судді, суду вважати, що підозрюваний, обвинувачений, засуджений може здійснити дії, передбачені ч. 1 ст. 177 КПК України. Слідчий, прокурор не мають права ініціювати застосування запобіжного заходу без наявності для цього підстав, передбачених КПК України. Крім цього, при вирішенні питання щодо обрання запобіжного заходу, крім наявності передбачених ст. 177 КПК України ризиків, слідчий суддя, суд враховує у сукупності й обставини, передбачені ст. 178 КПК України. У той же час, згідно з ч. 3 ст.

176 КПК України доведення обставин, які є достатніми для застосування конкретного виду запобіжного заходу лежить на слідчому та прокурорі. У випадку, якщо слідчий, прокурор не доведе, що встановлені під час розгляду клопотання про застосування запобіжних заходів обставини є достатніми для переконання, слідчий суддя, суд відмовляють їм у задоволенні такого клопотання.

Як свідчить аналіз, відповідно до ч. 4 ст. 176 КПК України прокурор має право клопотати про застосування запобіжних заходів як під час досудового розслідування, так і під час судового провадження. На нашу думку, позитивним моментом чинного КПК України є положення щодо розгляду клопотання про застосування запобіжних заходів саме слідчим суддею, судом, а не погодженням із прокурором вищого рівня. На це неодноразово звертав свою увагу Європейський суд з прав людини (далі - ЄСПЛ). Наприклад, у справі «Варбанов проти Болгарії» № 31365/96-2000-X ЄСПЛ зазначив, що рішення прокурора щодо тримання під вартою особи з психічним розладом здоров'я, який в подальшому виступив у якості однієї із сторін судового засідання у справі щодо застосування примусових засобів медичного характеру, не може підлягати оскарженню виключно прокурору вищого рівня [9, с. 24-25]. Таке рішення було визнано порушенням п. 4 ст. 5 Конвенції про захист прав і основоположних свобод [10], оскільки рішення прокурора щодо тримання під вартою було винесено без відповідного медичного висновку, а закон «Об общественном здравоохранении», який діяв на той час, не передбачав повноважень прокурора направляти осіб до психіатричної клініки з метою проходження ними психіатричного освідчення. Отже, таким рішенням прокурора було порушено право особи на правовий захист, який гарантовано всім особам, підданим арешту або позбавленим волі, а також права пред'явити скаргу до суду.

Крім цього, слід відмітити, що у рішенні ЄСПЛ «ООО «Злинсат» против Болгарии» (Zlinsat, spol. s r.o., v. Bulgaria,) № 57785/00, § 78, 15.06.2006 р. зазначено, що «сам по

себе тот факт, что действия прокуроров направлены на охрану государственных интересов, нельзя истолковывать как придание им правового статуса независимых и беспристрастных участников процесса» [9, с. 40]. Суд дійшов до висновку, що органи прокуратури не мають такої важливої характеристика як гарантія дотримання судової процедури розгляду справ, а отже є порушенням п. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Зазначені приклади не є останніми, а лише свідчать, що наявність ефективних засобів судового захисту є безспірними, неможливість їх використання вказує на недостатній рівень доступу до правосуддя, що відповідно до п. 1 ст. 6 зазначеної Конвенції є обов'язковим для кожного.

Слід звернути увагу, що ч. 5 ст. 194 КПК України передбачено, що прокурор повинен вказати, які саме зобов'язання він вважає за необхідне застосувати до підозрюваного, обвинуваченого. Дане положення розповсюджується на всі види запобіжних заходів, крім тримання під вартою, та є вичерпними. Вони можуть застосовуватись як окремо, так і в сукупності. З приводу цього, у п.п. 2.6, 12.2 Токійських правил, затверджених Резолюцією Генеральної Асамблеї ООН № 45/110 від 14.12.1990 р. передбачено, що конкретні обмеження для підозрюваного, обвинуваченого повинні бути практичними, точними і по можливості нечисленними, а їх кількість зведено до мінімуму [11].

Щодо таких обмежень, на відміну від КПК України, у КПК Російської Федерації, Білорусії, Казахстану, Киргизії, Молдови, Таджикистану, всі обмеження, які можуть накладатися при обранні запобіжних заходів, передбачено окремо в статтях, що регулюють той чи інший вид запобіжних заходів. На нашу думку, така більш чітка регламентація дозволить дещо спростити процесуальну діяльність прокурора при їх виборі та зазначенні у клопотанні про застосування запобіжних заходів, а також сприятиме ефективнішому захисту прав підозрюваного, обвинуваченого, оскільки встановлює чіткі правові рамки обмежень.

У той же час, не досить зрозумілим ви-

дається положення п. 3.4 вищевказаних Токійських правил, у якому передбачено, що застосування додаткових зобов'язань до правопорушника до розгляду в суді заходів, не пов'язаних з тюремним ув'язненням, допускається тільки за його згодою. У зв'язку з цим, виникає логічне питання: а який правопорушник надасть таку згоду? З приводу цього цілком доречно зазначив А.В. Захарко, якщо в ході застосування неізоляційних запобіжних заходів додаткові обмежувальні зобов'язання принципово будуть залежати від згоди підозрювано, обвинуваченого, то такі заходи доцільно називати добровільними, а не примусовими [12], що ми підтримуємо.

З аналізу положень п.п. 4, 5 ч. 5 ст. 4 КПК України не цілком зрозумілим викається виключення з даного переліку вказівки на прокурора. Крім того, у п. 4 ч. 5 ст. 4 КПК України зазначається обов'язок щодо утримання від спілкування з будь-якою особою, визначеною слідчим, слідчим суддею, судом, або спілкуватися з нею із дотриманням умов, визначених слідчим, суддею, судом. У той же час, на практиці найчастіше це потерпілий та свідок. З урахуванням цього, на нашу думку, у клопотанні доцільно чітко відобразити й моменти можливих їх зустрічей, зокрема під час проведення слідчих (розшукових) дій. Доцільно буде й вказати повні дані таких учасників, оскільки їх може бути декілька, але не з усіма є необхідність встановлення такої заборони. У зв'язку з цим, М. Й. Вільгушинський та Ю. А. Ліхолетова запропонували внести зміни з цих питань, зокрема підозрюваному, обвинуваченому заборонити спілкуватися з журналістами, робити заяви через ЗМІ з метою недопущення перешкоджання кримінальному судочинству [13, с. 10], однак, на нашу думку, така позиція є спірною, а на практиці може викликати значні порушення прав і свобод підозрюваного, обвинуваченого.

На нашу думку, у положеннях чинного КПК України, які регулюють питання обов'язків, необхідність покладення яких було доведено прокурором, за останнім доцільно закріпити обов'язок щодо чіткого формулювання виконання обов'язків, зо-

крема у клопотанні про застосування запобіжних заходів відображувати ПІБ, звання, відділ у якому працює слідчий, прокурор, а також слідчого судді та назву суду, до яких підозрюваний, обвинувачений зобов'язаний прибути за їх викликом; за необхідності відобразити час, місце та періодичність прибуття підозрюваного, обвинуваченого; чітко зазначити учасника кримінального провадження, без згоди якого підозрюваний, обвинувачений не має право покидати місце фактичного проживання або його змінювати та інше. Поряд із цим, доцільно було б і закріпити строк, на який необхідно покласти такі обов'язки.

Висновки

У підсумку можна зазначити, що в цілому чинним КПК України зроблено суттєвий крок у напрямку вдосконалення інституту запобіжних засобів, що покликано сприяти більш ефективному забезпеченню та реалізації прав і законних інтересів підозрюваного, обвинуваченого, засудженого. У той же час, підняті питання не є остаточними, вимагають свого окремого комплексного дослідження та вивчення.

Література

1. Про серйозні недоліки у виконанні законодавства щодо забезпечення законності і правопорядку, додержання прав і свобод громадян у Львівській області [Електронний ресурс] : Указ Президент України від 04.06.2003 р. № 477/2003. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/477/200>

2. Лисюк Ю.В. Процесуальна форма як гарант прав і свобод людини у кримінальному провадженні / Ю.В. Лисюк // Впровадження нового Кримінального процесуального кодексу України в правоохоронну діяльність та навчальний процес: досвід та шляхи удосконалення : матеріали наук.-практ. конф., м. Харків, 5 квіт. 2013 р. / МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ. – Х. : ХНУВС, 2013. – С. 52-56.

3. Юхно О. О. Теоретичні та прикладні аспекти застосування нового Кримінального процесуального кодексу України у кримінальному судочинстві / О. О. Юхно // Митна справа. – 2012. – № 4 (82). – Ч. 2, кн. 2. – С. 320–326.

АНОТАЦІЯ

У статті досліджуються проблемні питання застосування запобіжних заходів у кримінальному провадженні, а також процесуальної діяльності прокурора з цих питань. Проаналізовано положення чинного Кримінального процесуального кодексу України, які регулюють зазначені питання та сформульовано пропозиції щодо їх удосконалення. Обґрунтовано доцільність закріпити за прокурором обов'язок у клопотанні про застосування запобіжного заходу чітко формулювати виконання обов'язків підозрюваного, обвинуваченого, зокрема відображувати ПІБ особи, до якої останній зобов'язаний прибути, час, місце та періодичність прибуття та інше.

SUMMARY

The author of the article analyzes some problematic issue of preventive measures in criminal proceedings and procedural activities of the prosecutor on these issues. The author studies the provisions of the Criminal Procedure Code of Ukraine that regulate these issues and formulate proposals for their improvement. The author proposes to determine the duty prosecutor in a suit a preventive measure to articulate the duties of the suspect, accused, including the display name of the person to which the latter must come, the time, place and frequency of arrivals and more.

4. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI // *Голос України*. - 2012. - № 90-91.

5. Нестеренко А.В. Застосування запобіжних заходів стосовно осіб, які вчинили злочини у сфері господарської діяльності / А.В. Нестеренко // *Впровадження нового Кримінального процесуального кодексу України в правоохоронну діяльність та навчальний процес: досвід та шляхи удосконалення* : матеріали наук.-практ. конф., м. Харків, 5 квіт. 2013 р. / МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ. – Х. : ХНУВС, 2013. – С. 116-119.

6. Татаров О.Ю. Деякі питання застосування заходів забезпечення кримінального провадження за новим КПК України / О.Ю. Татаров // *Впровадження нового Кримінального процесуального кодексу України в правоохоронну діяльність та навчальний процес: досвід та шляхи удосконалення: матеріали наук.-практ. конф., м. Харків, 5 квіт. 2013 р.* / МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ. – Х. : ХНУВС, 2013. – С. 19-24.

7. Пономаренко А.В. Особливості застосування запобіжних заходів за новим КПК України / А.В. Пономаренко // *Наука і правоохоронна*. – 2012. - № 2 (20). – С. 160-165.

8. Косий О.М. Запобіжні заходи як складові чинники кримінального переслідування за новим кримінальним проце-

суальним законодавством / О.М. Косий // *Актуальні проблеми застосування нового кримінального процесуального законодавства України та тенденції розвитку криміналістики на сучасному етапі* : м-ли Всеукр. наук.-практ. конф. (Харків, 5 жовт. 2012 р.) / МВС України ; Харк. нац. ун-т внутр. справ ; Кримінологічна асоціація України. – Х. : ХНУВС, 2012. – С. 322-328.

9. Европейский суд по правам человека : Обзор судебной практики Европейского суда по правам человека: роль прокурора при рассмотрении дел, не относящихся к сфере уголовного права – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.echr.coe.int/Documents/Research_report_prosecutor_RUS.pdf

10. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 року – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_004.

11. Минимальные стандартные правила ООН в отношении мер, не связанных с тюремным заключением (Токийские правила) [Электронный ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_907

12. Захарко А. В. Неізоляційні запобіжні заходи в кримінальному процесі України: дисс ... канд. юрид. наук. : 12.00.09 / В. А. Захарко. – Дніпропетровськ. – 2009.- 229 с.

13. Вільгушинський М.Й. До питання застосування домашнього арешту як запобіжного заходу відповідно до кримінального процесуального кодексу України / М.Й. Вільгушинський, Ю. А. Ліхолотова // *Адвокат*. - № 11 (146).- 2012. – С. 9-13.